

ПРЕСА ПРО ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1918 р.)

Великі зрушення у державотворчому процесі в Україні в період національно-визвольної революції супроводжувалися змінами в освітньо-культурному житті суспільства. Усі національно-культурні перетворення знайшли широке відбиття в українській пресі, яка є важливим джерелом вивчення процесу духовного відродження України. Газетна періодика того часу складала чималий масив джерел з питань українізації суспільства, розвитку національної освіти, науки, літератури та мистецтва.

Особливе місце для науковців-істориків у вивченні матеріалів преси від центральних до повітових газет, як оповідного джерела, яке розкриває напрямки процесу українізації, становлення освіти і науки в загальному контексті національно-культурних перетворень, займає період Української Держави гетьмана П.Скоропадського.

У 1918 – поч. 1919 рр. в руслі відродження української державності створюються національні заклади науки і культури (Українська Академія наук, державні університети в Києві та Кам'янці-Подільському, Українська Академія мистецтв), відновлюється діяльність наукових і просвітніх товариств (“Просвіта”, Українське товариство, Українська студентська спілка та ін.), які започатковують свої видання. У ці складні часи громадянської війни спостерігається значний ріст наукової, освітянської і фахової періодичної преси (“Вісті природничої секції Українського Наукового товариства”, “Вільна Українська школа”, “Літературно-науковий вісник” та ін.). Були це, в основному, малотиражні й недовговічні видання, але вони стали передвісниками нової хвилі наукової популяризації, народженої добою українського ренесансу 20-х років.

Як зазначає О. Субтельний, “за якихось кілька місяців Гетьманщина мала на своєму рахунку такі здобутки у царині культури, про які мріяло багато поколінь інтелігенції”.¹

Зокрема, політику українізації широко висвітлювали практично всі українські газети та часописи того періоду. Багато цінного матеріалу з проблеми, що нас цікавить, ми можемо знайти на сторінках газети “Нова Рада”.

В цій газеті захисту, відродженню та поширенню української мови присвячували багато статей, нарисів, заміток такі відомі політичні діячі, педагоги, вчені як С.Шелухін, І. Огієнко, В. Винниченко та інші.² А виконуючий обов'язки державного секретаря Української Держави – М.Могилянський в інтерв'ю газеті вказав: “Величезне принципіальне значення має оборона української мови, як державної, тому що народ мусить поважати своє право на народну мову”.³

Характерною в плані захисту української мови є стаття М.Карбовського “Шануймо свою рідну мову” в газеті “Народна воля” від 1 червня 1917р., у якій автор підкреслює: “З шкіл, з церкви, з суду – звідки тільки могли виганяли нашу мову. Нам забороняли писати по-своєму книжки і газети, був навіть час, коли прилюдно не можна було заспівати нашої пісні”.⁴

В період гетьманщини процес українізації в державі здійснювала Комісія по українознавству на чолі з В.Науменком, яка була створена ще при Центральній Раді. При комісії працювали секції: шкільних програм у складі – О.Дорошкевича; історична – краєзнавця М.Симашкевича і В.Щербини; літературна – А.Музиченка і І.Огієнка.⁵ Центральне місце на шпальтах газет займає група матеріалів про українізацію освіти, яку уявляла інтелігенція так: введення предметів українознавства – української літератури, мови, історії, географії; підготовка кадрів вчителів шляхом організації курсів; відкриття українських шкіл та гімназій. Так, проблема українізації освіти стояла практично в центрі всіх питань, які розглядалися на губернських, повітових з'їздах, місцевих зібраннях по всій Україні.

Українізація шкільної освіти знаходила розуміння з боку того російського населення, яке толерантно ставилось до процесу утвердження української державності. Показовою є одна із статей газети “Русский голос” під назвою “Якою повинна бути школа в Україні”, де з огляду на тогочасну шкільну ситуацію, підкреслювалося: “... щоб викликати зацікавленість громадянства, треба насамперед потурбуватися про вистачаючий запас шкільної літерату-

ри, а тоді можна вже й проводити навчання по-українськи. Початок мусить бути зроблений в нижчих класах і потім планомірно переведений у всіх школах. Для дітей росіян школи мають залишатися російські, однак мусить бути введений курс українознавства. Можна бути певним, що у всіх школах на Україні, де з такою обережністю буде проведена українізація, будуть виховуватися ті нові, свіжі інтелігентні сили, які стануть справжніми культурно-гуманними громадянами України”.⁶

Увага до духовної спадщини українського народу багато в чому зумовила виникнення на сторінках українських газет групи джерел, які можна об'єднати популярними у той час рубриками: “Шануймо свою рідну мову”, “За рідну школу”, “Як дбають селяни про свою освіту”.

В таких публікаціях містилися методичні поради, щодо кращого володіння українською мовою. Прикладом цього може бути одна з газетних рецензій на книгу Г.Коваленка-Коломацького “Вивчайте українську мову”, в якій зазначалось: “...навчання мові в слові і письмі можливе тільки при системному читанні найкращих творів письменників, популярно-української літератури та творів народної творчості, а люди помилково думають, що досить мати словник української мови або піти на курси навчання української мови. Відома річ – що всяка мова засвоюється шляхом практики. Українська мова не є виняток”.⁷

У характерних рубриках “Українська мова в державних установах”, “Розмовляємо на українській”, “Огляд листів про державну мову” часто столична і місцева преса вміщувала методичні поради до розширення сфери її вжитку. На шпальтах тогочасних газет часто трапляються твердження про те, “що українська мова є душа і обличчя народу. І навіть культурно розвиватися може український народ без перепон доти, доки забезпечені будуть політичні права для української мови, бо суспільне будівництво нерозривно зв'язане з будівництвом державним”.⁸

Газетні джерела свідчать, що процес українізації супроводжувався усуненням насадженої в попередні часи русифікації українського життя. Активними носіями процесу українізації були організації товариства “Просвіта”, які відновлювались і масово виникали як в губернських містах, так і в селах. “З кожним днем

відкриваються бібліотеки, читальні, організовуються різні благовторні і просвітницькі заклади.

По містах і містечках, по селах та хуторах – скрізь гуртуються люди ... Засновуються нові просвітні товариства. Оживають старі ... Просвітні товариства густою сіткою вкривають Україну”, – так характеризував журнал “Просвітянин” науково-просвітницький рух в Україні у 1918 р.⁹

На сторінках преси постійно висвітлювалися рішення зборів просвітянських організацій щодо відродження національної мови. В резолюціях зборів просвітянських організацій багатьох міст України вказувалось, що:

1. Українська мова в українській державі повинна бути державною мовою.

2. Українська мова повинна бути обов'язковою у всіх урядових та громадських інституціях.

3. Виступи урядовців проти української мови необхідно вважати як виступ проти української держави.¹⁰

Важливе місце відведено на шпальтах газет урядовим рішенням з питань запровадження українознавства в державних організаціях та установах. Так, в “Державному віснику” опубліковано наказ міністра шляхів України В.Бутенка “Про заснування на залізницях курсів по українознавству”.

По закінченні курсів слухачі склали іспит. Тема для нього визначалася екзаменаційною комісією у складі викладача, члена культурно-просвітницької організації та представника адміністрації.¹¹

Газети вміщували матеріали, в яких робилася спроба усвідомити в історичному контексті мовну політику в Україні, аналізувалася діяльність конкретних державних установ, що гальмували процес українізації. На шпальтах багатьох газет опубліковано чимало заяв, звернень, листів на підтримку державного статусу української мови. Про це, зокрема, мова йшла в таких виданнях як “Прилуцька думка”, “Слово”, “Волинська народна газета” та ін.¹²

Так, значне місце в газетній періодиці займають матеріали, що висвітлюють перешкоди, які стояли на шляху українізації. Перш за все це нестача приміщень для освітньої роботи, коштів, книжок; відсутність у достатній кількості вчителів з українознавства; неписьменність і т.ін. В одній із кореспонденцій газети “Союз” (м.Умань) зазначалось, що головними причинами, які гальмували

процес освіти селянства, була нестача підручників і коштів, і коли їх усунути, то село легко подолає всі останні перешкоди. Треба лише мобілізувати й згуртувати всі культурно-освітні осередки з власними виконавчими органами”¹³

Пристрасно викривала шовіністичні позиції проросійськи настроєних педагогів у своїх публікаціях газета “Народна воля”. Так, у статті “Вороги українського народу” даної газети вказувалось, що голова Уманської земської управи відмовився пожертвувати на уманську гімназію, при цьому заявив, що “ми живемо в Росії, і тому ніяких подібних українських гімназій заводити не треба”¹⁴

Газетні матеріали свідчать, що головною причиною, яка гальмувала процес українізації, запровадження української мови як державної, було несприйняття національної, “мужицької” мови з боку перш за все росіян, зросійщених чиновників, яке мало місце повсюди. Так, у статті “Не хочуть “мужицької мови” газети В.Колодуб критикує “совет союза родительских комитетов”, київських панків та полупанків, які виступали “проти введення в курс середньої школи обов’язкового вивчення української мови”. Вони, – вказує автор – називають рідну мову мужицьким жаргоном, наріччям дядьків, галицейською “тарабарщиною”. “Ех, ви, лукаві, невдячні та некультурні люди”, – робить висновок автор статті. Проти насильницької русифікації в Україні, яка була однією з причин низького рівня освіти громадян України, за введення українських шкіл виступала стаття “Нова школа” тієї ж газети. Автор відзначав: “Якщо в Росії грамотність населення не понижується нижче 36%, то у нас в Україні в деяких місцях Волинської губернії вона доходить до 8%”¹⁵

Для матеріалів з питань запровадження української мови як державної характерне відображення боротьби з русифікацією, яка мала місце в Україні у 1918 р. в Києві, Катеринославі, Полтаві, Одесі та в інших містах. Так, у замітці “Чужі нас учать”, один з кореспондентів газети “Вільне слово” писав, що державний контролер Афанасьєв з Києва покійрно просив директорів контрольних департаментів “в случае обращения к нему с письменными докладами, давать их только по-русски. Это избавит меня (его) от излишней траты времени”. В той час – далі вказує автор – болгарський посол в Києві Шишманов вів переписку з Українським Урядом тільки українською мовою”¹⁶

Проти русифікації, за введення викладання в освітніх закладах українською мовою свідчать численні матеріали газет “Наша справа” та “Слово”. Зокрема, у статті “Труба і українська мова” газети “Наша справа” вказувалось, що “Комісар по народній освіті в Катеринославській губернії. І. Труба звертає увагу міської управи на те, що не дивлячись на постанову Міністерства народної освіти дуже мало приділяється уваги, щодо викладання української мови в міських школах”.¹⁷

Немало різних публікацій, які стосувалися здійснення національно-освітньої політики влітку і восени 1918 р., друкували газети “Народна воля” та “Нова рада”. Зокрема “Нова рада” давала інформацію про відкриття на Україні середніх шкіл національних меншин. Наприклад, восени 1918 р. в Рівному функціонувала 1, а в Кам'янець-Подільському – 2 польські гімназії. Тоді ж почала діяти Полтавська єврейська гімназія, яка виникла на базі Резервської нижчої початкової школи.¹⁸

Заслуговують на увагу публікації в газетах “Народна воля”, “Нова Рада”, “Наш степ” (Мелітопіль) про створення українських середніх шкіл та гімназій на селі. Газети свідчать, що в селах Харківщини, Полтавщини, Херсонщини, Волині гімназії відкривались на кошти селян. Їх засновували місцеві “Просвіти” (Козятин, Волочиськ, Суми, Вінниця, Полтава та інші), земства (особливо в Київському повіті) та інші організації і приватні особи. Зокрема, восени 1918 р. київська спілка вчителів-українців відкрила в місті 3-класну мішану гімназію. Тоді ж 2 приватні гімназії було відкрито в Одесі. Аналогічні мішані гімназії були відкриті в с.Верхня Сироватка на Харківщині та в с.Федорівці на Херсонщині.¹⁹ Восени група професорів Кам'янець-Подільського державного українського університету та вчителів середніх шкіл Кам'янець-Подільського за допомогою подільського товариства “Просвіта” заснували при місцевому університеті “Першу українську гімназію для дорослих”, а 16 жовтня відбулося її урочисте відкриття.²⁰

Наведені дані не відбивають повної картини мережі українських середніх шкіл, бо вони не включають приватних і громадських. Всього в Україні у 1918 р. налічувалося біля “200 національних середніх шкіл”.²¹

Проте із матеріалів преси видно, що в період Гетьманщини про-

цес творення української національної школи в певній мірі загальмувався. Під тиском антиукраїнських опозиційних сил (напр. Всеукраїнський з'їзд батьківських організацій російських середніх шкіл, який відбувся в Києві в червні 1918 р. та ін.) гетьманське МНО, “щоб уникнути конфлікту”, фактично припинило роботу по українізації російських шкіл і вихід з ситуації бачило тільки у застосуванні нових українських шкіл. Така позиція МНО призводила до того, що можливостей (кошти, приміщення і т.ін.) для створення необхідної кількості нових українських шкіл не вистачило, а існуючі не могли вмістити всіх українських дітей, “котрих залишилось ще дуже багато по російських школах”.²²

Важливе місце на сторінках періодичних видань відводилось питанню становлення національної вищої школи та створення загальнодержавного наукового центру – Української Академії Наук. Проблематика опублікованих газетних матеріалів була різноманітною: створення УАН та перших українських університетів, реформування діючих вузів і запровадження українознавчих дисциплін у вищих учбових закладах тощо. Авторами статей, газетних кореспонденцій виступали переважно професіонали – науковці, викладачі вузів. Під рубриками “Вища освітня і наука на Україні”, “Українські Державні університети” вміщували матеріали, що мали високий коефіцієнт інформаційної насиченості.

Протягом літа-осені 1918 р. в Українській державі зусиллями МНО були засновані ще такі державні вузи: Вища українська архітектурна школа (Київ), гірничо-геологічний інститут гірничого управління (Київ), Духовна академія, економічно-адміністративний інститут (Київ), Єврейський інститут (Київ), Вищий музично-драматичний інститут ім.М.Лисенка (Київ), Ветеринарний інститут (Київ), Юридичний інститут (Севастополь), Одеський інститут утилітарних наук метою якого було, як писалось в статуті, “дати вищу наукову й практичну підготовку українським журналістам, артистам, художникам, музикантам і іншим діячам культурно-естетичних і економічних закладів”.²³

Важливою подією в науковому житті країни стало відкриття в жовтні 1918р. Київського археологічного інституту. Під рубрикою “До будівництва археологічного інституту” газети публікували кореспонденції про хід підготовки і відкриття КАІ, склад його викладачів, публічні диспути і лекції з різних проблем історії Ук-

раїни, археології, мистецтва, які влаштовувались українськими ученими.²⁴

У часописах досліджуваного періоду є інформація й про відкриття нових вузів. Так, у Києві восени 1918р. планувалося відкрити Близькосхідний інститут для підготовки діячів у справах економічного і політичного адміністративного життя на Близькому Сході. Інститут мав складатися з двох відділів: консульського і комерційного. Курс навчання дворічний. Особлива увага зверталася на вивчення турецької, болгарської, сербської та інших мов, про що інформувала “Нова Рада”. Газета “Полтавские новости” повідомляла також про відкриття юридичного факультету в Полтаві.²⁵

Газети відбивають процеси введення в учительських семінарах та Інститутах вивчення української мови та літератури, а також історії та географії України. У вищих школах з'являються кафедри української мови, літератури, історії та права. Так, у серпні 1917 р. Міністерство освіти ухвалило заснувати по університетах в Україні (Києві, Харкові, Одесі) українські кафедри: української мови, літератури, історії та права, про що писала “Нова Рада” в статті “Про українські кафедри”.²⁶

Особливо широкого резонансу набула тема підготовки і відкриття перших українських державних університетів. Столична і місцева періодика досить часто вміщувала матеріали про роботу комісії Міністерства народної освіти і мистецтва у справах вищої школи під керівництвом В.І.Вернадського над проектами законів “Про перетворення Київського Народного університету в Київський Державний Український Університет”, “Про заснування Кам'янець-Подільський Державного Університету”. В газетах досить повно викладено хід урочистого відкриття 6 жовтня 1918 р. першого Державного українського університету в Києві. “Сьогодні, – зазначалось в одній із кореспонденцій, – українське громадянство святкує урочисте відкриття Київського Державного українського університету. З заснуванням кожного нового університету зв'язано багато великих мрій і подій, бо університет має величезний вплив не тільки на розвій окремої людини, але й на розвій всього громадського та державного життя даної країни”.²⁷

Широко висвітлювався в пресі процес становлення українського театрального і музичного мистецтва. Зокрема, з газетних ма-

теріалів видно, що гостро відчувалася необхідність утворення загальнонаціонального мистецького центру, який би без будь-яких зволікань взяв би на себе функції координації зусиль різних зацікавлених установ та організацій, об'єднать і товариств у справі відродження і розвитку української культури.

Окремо в газетах того періоду відбито репертуар та діяльність провідних українських театрів, склад акторів. Таку інформацію вміщувала як центральна так і повітова преса. Так, у репертуарі Державного народного театру чільне місце займали твори М.Кропивницького, І.Карпенка-Карого, М.Старицького, Л.Черняхівської. Головні ролі виконували П.Саксаганський (головний режисер театру), М.Заньковецька, М.Садовська, Л.Ліницька, Б.Романицький та інші.²⁸

За жанрами матеріали, які висвітлювали внутрішнє життя театру, поділяються на статті, замітки, інтерв'ю, рецензії. Причому, переважали матеріали синтетичного жанру (статті, рецензії). Серед газетних публікацій значний інтерес для дослідника становлять ті, які розповідають про гастролі українських драматичних театрів. Газети регулярно інформували читачів про їхні виступи, оцінювали їх, вміщували дані про акторів, географію гастролей, ставлення глядачів тощо.

Високою у загальному масиві джерел з питань розвитку мистецтва була питома вага матеріалів про Українську національну оперу, Український національний хор, Державний драматичний театр, Український національний театр, Молодий театр у Києві.

У листопаді 1918 р. в Києві було засновано Державний драматичний театр. Цьому театру було надано право одержувати з-за кордону без мита книги, всі необхідні матеріали й інвентар. Театр укомплектовано найкращими українськими акторами. Артисти вважалися службовцями і були захищені на державне утримання.²⁹

Під рубрикою “Український Національний хор”, “Українська опера” в газетній періодиці вміщували добірки матеріалів, що широко висвітлювали заходи Міністерства народної освіти та мистецтва щодо перетворення Київської опери в Національну оперу, створення Українського Національного хору (під керівництвом диригента О.Кошиця), згодом перетвореного в Українську державну капелу, і Державного симфонічного оркестру (під керівництвом

О.Горличого). У газетній періодиці широко висвітлюється виступ першого та другого Українських Національних хорів, які виступали з концертами в Києві, Харкові та інших містах України.³⁰

Таким чином, піднесення і розвиток національної культури, як свідчать джерела, було однією з найвиразніших ознак народності української революції. Одним із джерел які з найбільшою виразністю відбивали цей процес є періодична преса, яка свідчить, що розвиток національної культури здійснювався у різних напрямках.

Численні свідчення газет доводять, що процес українізації, переведення функціонування центральних та місцевих державних установ, судочинства проходив далеко не безболісно. Підпадання тих чи інших українських земель під владу більшовицького уряду Росії, а також командування білогвардійською армією і та обставина, що Україна після жовтневого перевороту, особливо у 1918–1919 рр., була “перевалкою” для тих російських сил, які тікали на південь від більшовицької влади, наявність в Україні значного прошарку російських або зросійщених чиновників, просто вироблена тисячоліттями і століттями русифікаторська інерція, – все це не могло не позначитися на темпах і глибині впровадження української мови та поширення української культури в цілому. А зрушення в духовно-культурному житті були настільки необоротними, що поразка української революції не змогла відняти в українського народу тих здобутків, які він надбав у революційні роки.

Попри ці перепони українська культура все-таки завойовувала свої позиції. Центральні місцеві газети повідомляли не лише про поширення мережі початкових, середніх шкіл та гімназій, становлення української вищої освіти, утворення наукових установ, розвиток літератури і мистецтва. Примітною рисою в розвитку культури, мистецтва, про глибинні корені цього розвитку говорять багато повідомлень, як і про виникнення та поширення самодіяльного мистецтва, зокрема, такого суто національного його виду, як хорове мистецтво.

¹ Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991. – С. 312.

² Нова Рада. – 1917. – 17 серп.

- 3 Шелухін С. Державна мова на Україні // Нова Рада. – 1918. – 9, 11 верес.; там само. – 1 жовт.
- 4 Карбовський М. Шануймо свою рідну мову // Народна воля. – 1917. – 1 черв.
- 5 Матеріали по вопросу о преподавании предметов украиноведения в учебных заведениях. – К., 1918. – С. 66.
- 6 Науменко Н. Какою должна быть школа на Украине // Русский голос. – 1918. – 13, 16 июля.
- 7 Відродження. – 1918. – 5 жовт.
- 8 Там само.
- 9 Передмова // Просвітянин. – 1918. – № 1. – С. 2.
- 10 Нова Рада. – 1918. – 15, 17 верес.
- 11 Там само. – 16, 25 жовт.
- 12 Чернявський М. До учителів нижчих і вищих початкових шкіл на Волині // Волинська народна газета (Житомир). – 1918. – 7 черв.; До уваги українського громадянства // Слово (Катеринослав). – 1918. – 28 верес.
- 13 Союз (Умань). – 1918. – 1 черв.
- 14 Вороги українського народу // Народня воля. – 1917. – 31 серп.
- 15 Прилущька думка. – 1917. – 4 серп.; там само. – 8 верес.
- 16 Чужі нас учать // Вільне слово (Золотоноша). – 1918. – 26 черв.
- 17 Труба і українська мова // Нова справа (Катеринослав). – 1918. – 4 жовт.
- 18 Робітничая газета. – 1919. – 21 листоп.
- 19 Там само.
- 20 Там само. – 12 черв.
- 21 Народня воля. – 1918. – 11 серп.
- 22 Руський голос. – 1918. – 8 черв.
- 23 Відродження. – 1918. – 11 верес., 5, 11, 25 жовт.; Державний вісник. – 1918. – 20 серп.; Народня воля. – 1918. – 25 серп., 7 жовт.; Новини. – 1918. – 16 жовт.; Рабочая газета (Одесса). – 1918. – 16 окт.
- 24 Нова Рада. – 1918. – 7 листоп.
- 25 Полтавские новости. – 1918. – 16 июня
- 26 Пова Рада. – 1918. – 24 серп.
- 27 Київський Державний Український університет // Відродження. – 1918. – 6 жовт.
- 28 Державний народний театр // Новости дня. – 1918. – 8 сент.
- 29 Державний вісник. – 1918. – 22 черв.
- 30 Пова Рада. – 1918. – 18 серп.